

Nem élhetünk regressziók nélkül

Ki lehet indulni abból az elképzelésből, hogy a gép és nép viszonylatrendszerben elgondolva a nép azoknak az embereknek a dinamikusan változó számú tömege, akik gépeket használva regresszíven viselkednek. Megvan ehhez az ismerős magyarázataik/hiedelmeik, meg ismernek hagyományos viszonyulási, viselkedési modelleket. Feltételezik, nem áll távol tőlük, el tudják fogadni a gondolatot, hogy a tárgyakkal lehet lelke, és a technikának lehet öröge. A korszak pedig, a technika korszaka a nép számára (és ezt részletesebben kifejtem majd lennebb): „a haladás regresszivitással megfertőzött világa” – szemben a felvilágosodás óta dominanciára törekvő „optimista, egyértelmű és kétségtelen haladás” világával.

A *regresszió* latin eredetű szó: *regressio* – visszatérés, ismétlés, visszavonulás, visszamenés.²⁰

A fogalom tudományos karrierjét Sigmund Freud indítja el, akinek *Pszichoanalízis* című előadássorozata ötödik előadásában olvasható: „Ez a menekvés a ki nem elégítő valóságból abba a világba, amelyet biológiai kártékonyága miatt betegségnek nevezünk, de amely a betegnek némi közvetlen kéjkielégülési nyereséget is hoz, *regresszió*, azaz visszafejlődés útján történik; a nemi élet visszatér fejlődésének egy régebbi, olyan rétegéhez, amely annak idején nem volt híjával a kielégülésnek. Ez a regresszió látszólag kettős: *időbeli*, amennyiben a libidó, az erotikus igény a korábbi időben átélt fejlődési fokokhoz tér vissza, és *formai*, amennyiben ezen szükséglet megnyilatkozása az eredeti és kezdetleges lelki kifejezőmódok alkalmazásával történik.”²¹ (Freud 1997, kiemelések az eredetiben – G.J.) Tekintsünk el attól, hogy a pszichoterápiában milyen konkrét előzmények magyarázata történik ezzel a fogalommal, és tekintsük azt, ami pszichoterápiával nem foglalkozó, és nem is pszichológus társadalomkutatók számára megvilágító erővel bír. A Hermann Bausinger által a népi világ – technikai világ kettősségének megvilágítására kidolgozott fontos kérdésekről van szó: a népi – és a technikai/gépi valóság dichotómia hangsúlyozása a falusi–városi, irracionális–racionális, ahistorikus–historikus, regresszió–fejlődés/progresszió kettősségeiről.

Vagyis a társadalom fejlődése–visszafejlődése, a változás és az állandóság fontos kérdéseiről, és mindez a nép és elit, kis- és nagy kultúra, közösség és társadalom viszonyában.

A kérdés igen általánosan is felvethető: a társadalomelméleti gondolkodás is adós a regresszív viselkedések és ezen túl, a regresszív történeti folyamatok vizsgálatával, elméleti megragadásával, állítja Peter Burke. Véleménye szerint az a Herbert Spencer névéhez köthető meggondolás, amelyet Émile Durkheim és Max We-

20 Forrás: <https://jelentes.hu/idegen-szavak-szotara/regresszio>

21 Forrás: <http://vmek.uz.ua/01100/01160/html/nterr914.htm>

ber is oszt, és amelynek a marxi elképzelések ellenpárja, „egy olyan modell, amely a társadalmi evolúciót hangsúlyozza, más szóval a fokozatos és halmozott társadalmi változást (evolúció a forradalommal szemben), amely alapvetően belső meghatározottságú (endogén az exogénnel szemben). Ezt az endogén folyamatot gyakran a »strukturális differenciálódás« kifejezéssel írják le, mint az egyszerű, nem specializált és informálisból a komplex, specializált és formálisba, vagy Spencert idézve, az »inkoherens homogenitásból a koherens homogenitásba« való átmenetet.” (Burke 1999: 158.) Ennek a kritikája még csak körvonalazódik, mert joggal megfogalmazható az, hogy „a változás nem egyoldalú, a változás nem egyirányú. Más szóval, a társadalom nem mindig a növekvő centralizáció, komplexitás, specializáció stb. irányába mozdul el. A modernizációs elmélet egyes képviselői, mint például S. N. Eisenstadt, tisztában vannak azzal, amit »a decentralizáció felé való visszalépésnek« neveznek, de az elmélet az ellenkező irányt preferálja. A regresszió még nem kapta meg azt a részletes elemzést, amelyet bizonyára megérdemelne.” (Burke 1999: 163.) Egyszerű, nem speciális és informális: ez bizony a premodern népi közege jellemző, szemben az intézményes modernség specializált, intézményesült és komplex technikai közegeivel. Ez utóbbi az, amit kiemelnék, mert az egyszerű ellentétként kezelt komplexitás a regresszivitás talán legfontosabb kiváltója. A centralizáció–decentralizáció jelenségei jellegzetesen a társadalmat uraló, megszervező, racionalitáson (írásbeliség, intézményesülés, tudomány) alapuló hatalom szándékait mutatják, a hosszú ideig fennmaradó, vagy akár gyorsan változó közösségek inkább informálisak, vagyis inkább a közös hit és az egymás iránti hűség a jellemzőjük, meg akár irracionálisak is lehetnek: példa erre a regresszió.

Úgy gondolom, hogy a regresszió, ennek időbelisége és formaisága: három nagyon fontos, jól alkalmazható elképzelés a társadalmi változások/megtorpanások megragadására. Van azonban egy negyedik is, szintén Sigmund Freud fogalma: a fixáció, a pszichikai, szociális fejlődés megtorpanása: „Freud azt állította, hogy a pszichoszexuális fejlődés során a fiatalok azt kockáztatják, hogy az egyik szakaszban pszichésen lehorgonyozódnak, anélkül, hogy teljes mértékben tovább tudnának haladni a későbbiekben. Ezt »fixációnak« nevezik, és minél intenzívebb, annál nagyobb a kockázata annak, hogy regresszióval reagálnak a pszichoszociális stresszre.”²² Ez a negyedik fogalom, és az a feltételezés, hogy a népre jellegzetes (jellegzetesen intenzív) fixációs viselkedések jellemzőek, nagyon hasznos lehet a nép és gép viszonyrendszer megvilágításához. Legalábbis az ezzel kapcsolatos feltételezések megfogalmazásához.

A pszichoanalitikus megközelítésekben is a változás kérdése áll a középpontban: „Az eredeti pszichoanalitikus megközelítésekben a felnőttkori regressziót szoros összefüggésbe hozzák a neurózissal. Ezt követően felvetődött, hogy ez a változás nem mindig kóros vagy negatív, hanem néha az ideiglenes visszafejlődés elő-

22 Lásd a *Regresszió: mi ez a pszichoanalízis (és kritika) szerint* című cikkben (forrás: <https://hu.nsp-ie.org/regression-psicoanalisis-4039>).

nyös lehet a kellemetlenség leküzdésében vagy a kreativitás előmozdításában.²³ Az elképzelés igen termékeny lehet: a regresszív momentumok után az újraértelmezés, újrakonstrukció cselekedetei következhetnek. Pető Katalin szerint „újra kezdeni csak ab origo lehet. A regresszió tehát jó dolog, az újrakezdés, s főként a másként folytatás feltétele.” (Pető 2006.) Ezt a kijelentést továbbgondolva, azt is lehet mondani, hogy a tudás, a megszokás fele vezető út ingamozgás jellegű, szükségszerűek a jelentkező regressziók.

A szociológus is kialakítja a saját regresszió-elképzelését. Hankiss Elemér, korábban a Kádár-kori társadalmi csapdák és regresszív folyamatok szakértője, a mai társadalmi viselkedésnek a modern magyar társadalomban tapasztalható formáiról készített egy leltárszerű áttekintést *Morbus Hungaricus avagy a regresszió csapdája* című írásában. Kiindulópontja a pszichológia regresszió-fogalma: a regresszió egy körös folyamat megnevezése, védekezés, korábbi magatartásformába, tudatállapotba való visszacsúszás, melynek oka, hogy az egyén képtelen szembenézni (gondolom az érthető ezalatt: kritikusan viszonyulva szembenézni) önmagával és világával. Ehhez képest a társadalmi folyamatok megvilágítása céljából továbbgondolt értelmezés: „*regresszió* a társadalmi tudat bezáródását, közéleti passzivitást, a magánéletbe való visszahúzódást, a perspektívák elvesztését, valamiféle társadalmi depressziót, bénultságot értem. *Progresszió* pedig a társadalmi tudat kinyílását, az emberek aktivizálódását, a jövő és a világ fele fordulását, a felelősségteljes polgári lét fele való elmozdulását értem.” (Hankiss 2012: 395, kiemelések az eredetiben – G.J.) Vagyis, ahogy én értem: a civil kurázi megszűnését, a cselekvő polgári magatartás halványulását, a polisz/politika ügyeinek hanyagolását. Kiindulópontja szerint egy összekuszálódott, bonyolult új világ az, amelybe 1989 után átlépett a magyar (és kelet-európai) társadalom: elhozta a változás a szabadság bizonytalanságát, kiszolgáltatottságát, kilátástalanságot és szegénységet, és sokak számára „egy áttekinthetetlen, kiszámíthatatlan, igazságtalan társadalmi rendet”. Ami tapasztalható: erős, széles körű visszahúzódásra, regresszióra való készítés. Hankiss Elemér sorolja: lehet, hogy csak egyszerűen depresszióról van szó, pánikról és annak ideiglenes megoldásáról, de lehet ez regresszió a családba (azok, akik „nem akarnak, nem tudnak, nem mernek törődni a világgal”), és ami szörnyű, mert évszázados tanulság halmozódott fel a következményekről: regresszió a nyájba. Már-már prófétai kesergéssel sorolja: „Ez volt a 20. század legnagyobb, legszégyenteljesebb, legpusztítóbb regressziója. Százmilliók érezték gyengének vagy akár senkinek magukat, és „csatlakoztak a hadhoz”, menekültek bele a nyájmelegbe, pótolták nem létező személyiségüket nyájszemélyiséggel, s váltak gyakran, akarva-akaratlan, gyilkos hatalmak cinkosává. [...] A szétzilálódó világ új félelmei és a félelmekből fakadó gyűlöletek nagyon hamar beteltek minket, vagy legalábbis közülünk sokakat, valamelyik új keletű nyáj, mozgalom, párt, világnézet, csorda karámjába, csapdjába. Személyiségünk, függetlenségünk, polgári méltóságunk si-

23 Lásd a *Regresszió: mi ez a pszichoanalízis (és kritika) szerint* című cikkben (forrás: <https://hu.nsp-ie.org/regresion-pszicoanalisis-4039>).

ralmasan összetöpörödött.” (Hankiss 2012: 397.) Számba vehetőek még: az irracionalitás félhomálya, a múlt, a gyermekkor, a zsrírnák pólyája, az ösztönök világa, a közöny, az agresszió, a mártírtudat, a cinizmus bástyái, a kiskert kispolgári melege – meg amit utoljára hagytam: az értelmi vakság. Ez az új fele fordulás helyett, az új értelme keresése helyett a létezőbe való merevedés: az emberek „görcsösen kapaszkodnak eddigi, készen kapott igazságaikba, anakronisztikussá váló hiteikbe, tévhiteikbe. Nem merik elengedni a fogózkodókat, az új gondolatokat meg sem akarják hallani, képtelenek váltani, pánikszerűen ragaszkodnak a maguk elképzeléséhez. Mindenki más csak tévedhet, vagy szántszándékkal hamisítja meg a tényeket.” (Hankiss 2012: 397.) Azt mondhatná ezeken elgondolkozva az olvasó: a társadalmi haladás csapdákkal teletűzdelt útján folyamatos a regresszív buktatók kerülgetésével vagyunk elfoglalva, az esély a sikerre elég kevés. Holott éppen ez az, ami az esélyeket növeli: a regressziókkal való számolás, szembenézés. Hankiss Elemér üzenete: nem élhetünk regressziók nélkül, azaz: társadalomként regresszióinkkal együtt kell élnünk és túlélnünk. A regressziók között Hankiss felsorolja azt is, amit eddig nem említettem: a dzsungelt, a társadalom előtti állati világot, ahol nincs törvény, jog és kötelesség, csak a nyers erőszak. Egy másik eszmefuttatásában árnyalja ezt a képet, dzsungelekről beszél (Hankiss 2006). Azt fejtegeti, hogy a velünk-bennünk levő dzsungel legalább négyféle: a fizikai, a társadalmi, a lelki és a metafizikus. Az emberre folyamatosan ki kell állnia a regresszió próbáit, de már nem egy a vadak közül, nem dzsungellakó. A dzsungelben élés ősi természetes állapot, az emberi világ már saját konstrukció, Hankiss Jeffrey Burton Russelt idézi: „El kell fogadnunk azt a tételt, hogy a dzsungel velünk marad. Vagy rosszabb ez, mind a dzsungel? A dzsungel természetes. A bennük levő gonosz pedig lehet, nem az.” (Hankiss 2000: 45.) Ez utóbbi az, amivel nincs mit kezdenie a tudományos tudásnak – azaz újra és újra bizonyossá válik az, hogy ezen a területen eredménytelen, tehát hiábavaló próbálkozás a tudományos vizsgálódás. Hankiss Elemér sem tud racionálisan érvelni, számára sincs más lehetőség, mint a patetikus-költői felsorolása a nem-tudásoknak: „Ami létünk »végső kérdéseit« illeti, a tudatlanság és bizonytalanság félelmetes vadonában élünk. Mert ezekre a kérdésekre nem ismerjük a választ. Nem tudjuk, kik vagyunk, nem tudjuk, honnan jöttünk, nem tudjuk, hova megyünk, nem tudjuk, hogy végső fokon milyen erők mozgatják az univerzumot és az életet, nem tudjuk, hogy miért kell szenvednünk, és miért kell meghalnunk; nem tudjuk, mi életünk értelme és célja, és így tovább. Az ezekre a kérdésekre adott válaszokat és a velük kapcsolatos elképzeléseket és elméleteket nem lehet sem bizonyítani, sem cáfolni. Nem tudjuk bizonyítani vagy cáfolni Isten létét, nem tudjuk bizonyítani vagy cáfolni, hogy van-e élet a halál után; nem tudjuk bizonyítani vagy cáfolni, hogy van-e vagy nincs célja, értelme az univerzumnak és az életnek; nem tudjuk, hogy szabadok vagyunk-e, hogy szabadon tudunk dönteni önmagunk sorsáról; nem tudjuk, hogy vajon működik vagy sem valamilyen morális princípium az univerzumban.” (Hankiss 2004: 46.)

Hankiss Elemér nyomán az én konklúzióm: ugyanúgy, ahogy együtt kell élnünk a bennünk levő gonosszal, és talán ez a természetes, azaz sorsszerű, ugyanígy fo-

lyamatosan számolni kell a mindenfajta regressziók fenyegetésével és igen gyakran: megtörténő valóságával. Ez is természetes és sorsszerű. A kérdésem: kiknek a természete, kiknek a sorsa (ha nem tartanék a történetileg terhelt jelentéseitől, azt mondanám: osztályrésze) a technika világában a regressziók elfogadása, az ebbe való beletörődés? Nevezhetők ezek összességükben népek?

Ami gondot jelent számomra az olvasott pszichológiai, szociológiai megközelítésekben: az az egyértelmű fejlődés-elképzelés. Eszerint a regresszív momentum: visszafejlődés. Nem merültem el a kérdés tanulmányozásában, de úgy látom egy gyors tájékozódás után, hogy ez egy általánosnak mondható vélemény. Egy lexikon-szócikk szerint a regresszió „általános és összefoglaló kifejezés: a fejlődés során már túlhaladott fázisok vagy stádiumok újbóli megjelenése. A regresszióban megmutatkozó viselkedés- és kifejezésformák mindig primitívebbek a már érettebb fejlődési stádiumokkal összehasonlítva.”²⁴ Egy pszichológiai fogalomtár *regresszió* szócikke a másik példám: „Regresszió: egy már elért fejlettségi szintről egy korábbi fejlődési fokra való visszaesés. A visszaesés jelentkezik egyes funkciókban, de akár az egész személyiségben is. Többféle traumatikus élmény, elhanyagolás, túlgondoskodás (túlóv viselkedés>>) egyaránt okozhatja. Ezek hatására a személyiség »visszamenekül« egy olyan állapotába, amikor még »biztonságban« volt. Ilyenkor a korábbi viselkedési, gondolkodási, érzelmi, kapcsolati viszonyulási módok lépnek előtérbe (például testvér születésekor a már szobatiszta gyermek újra bepisil, vagy a tisztán beszélő gyermek elkezd selypíteni, illetve a már önállóan evő gyermeket újra etetni kell, stb.). Krízisben>>, lelki trauma/törés>> esetén gyakori következményeként jelenik meg, életkortól függetlenül. Tartós stressz hatására a viselkedés, az érzelemvilág, a kognitív teljesítmények egyre korábbi/mélyebb szintjeire, korábbi fixációs>> időszakra történik a ~.” (József–Klinger–Martin 2015.) A fejlődés-elképzelés szerint megeshet, trauma-helyzetben megtörténhet a visszaesés, de ez időleges, és egyértelműen negatív (betegség). Herman Bausinger szerint azonban, amennyire én látom, egy, ha nem is egyetemesen, történelemtől függetlenül állandó, de állandósuló, hosszabb távon érvényesülő dichotómia, a párhuzamosan érvényesülő progresszió és regresszió egyik alapvető, a normalitás részeként felfogható összetevőjéről van szó.

A bausingeri értelmezés bemutatása előtt még annyit el kell mondanom, hogy a fogalom a pszichológiából indulva más tudományágakban (és nemcsak a társadalomtudományokban) is karriert futott be. „Visszaesés, visszafejlődés, csökkenés” értelemben használják: a gazdaságban, pénzügyben: „hanyaglás, visszaesés”; a matematikában/statisztikában: „visszavezetés [a visszavezetés egy statisztikai számítási módszer, amivel meghatározható, hogy egy változó értéke hogyan függ más változók értékétől]”; a biológiában: „kezdetleges formába történő visszaalakulás” (ennek egy esete az orvostudományban a rákos folyamat kezelésében egy állapot); és a geológiában: „a tenger fokozatos visszahúzódása valamilyen hatás – pl. szárazföld emelkedése – következtében”.²⁵

24 Forrás: <https://mipszi.hu/lexikon/regresszio>

25 Forrás: <https://jelentese.hu/idegen-szavak-szotara/regresszio>

Hermann Bausinger pedig a kultúrakutatás fogalomtárába emelte be a regresszió fogalmát.

De miért legnagyobb gondom a regresszió? Mit is szeretne kifejtteni Bausinger, amikor a fejlődés (progresszió)–regresszió fogalom párt használja?

„A technikától megfertőzött népies gondolkodás” (Bausinger 1995: 42) nem a tiszta racionalitás világa, hanem újra és újra tetten érhetőek a régről ismert „mágikus magatartásmódok és reakciók” (Bausinger 1995: 42). A néprajzi vizsgálat jó részt ezeket preferálja, ezeket próbálja elkülöníteni és tanulmányozni. Régről ismert, írtam, de éppen ezeknek az ismereteknek a birtokában, ezekkel összehasonlítva lehet kimutatni, hogy nem csak arról van szó, hogy a számuk megváltozott, kevesebb van belőlük, hiszen kevesebb az a helyzet, amikor megnyilvánulhatnak, hanem kialakult egy sajátos, régebben nem létező, a technika világára jellemző – a tervezők, mérnökök, a racionalitás elkötelezett hívei szeretik ennek azt mondani, hogy ha sorozatos, akkor is kivételes – állapot, amely előhívja, fenntartja ezt a magatartásmódot. Ez lényegében a gépek mindennapi elterjedésének, használatának, sokszorozódásának a következménye. A sok gép ugyanis nem jelenti azt, hogy az emberek tömegei váltak szakértőkké, bár ezek száma is megsokszorozódott. A sokféle és egyre gyarapodó számú szakmák sokféle szakértőt igényelnek, az egy szakmára jutó szakértők száma mindig is kevés lesz, különösen vidéki környezetben. Az emberek igen nagy számban nem szakértőkké, hanem felhasználókká váltak, különösebb kiképzés meg előtanulmányok nélkül. Válhattak, hiszen a mindennapi, például háztartási használatra tervezett gépek a minimális gondozást igénylő kezelésem, meg a gombok és kapcsolók helyes használatán kívül nem igényeltek speciálisabb ismereteket. Az autótulajdonosoknak régóta nem szükséges, hogy gépészek legyenek, de még az sem feltétele a mindennapi használatnak, hogy a motorháztető felnyitása után pontosan eligazodjanak az alkatrészek között.

Azt az előbbiekben tisztáztuk, hogy az emberek ebben a fázisban már élnek fogyasztási lehetőségeikkel, és már nem félnek a gépek megvásárlásától, használatától, a technikai környezet további kiépülésétől. Azt bizonyosnak tartom, hogy a közeljövőben okos otthonokat nem a nép, hanem szűk szakértői csoportok fognak maguknak építeni, fenntartani, de már elegendő számú különböző gép halmozódott fel különösen a villamosság elterjedése óta az otthonokban, népi környezetben ahhoz, hogy kiderüljön: leginkább a használat adott fázisához köthető, ezekben tapasztalható ezek a „mágikus magatartásmódok és reakciók”. Tulajdonképpen ezekről beszél Bausinger: ezek a „technika által kiváltott regressziók” (Bausinger 1995: 42). Ezek valóban a régi korok mába is megtalálható elemei, formái, a népi kultúra tanulmányozóinak jó ismerősei, de nem lehet rájuk „úgy tekinteni, mint a technika és gépiesség idegen világát töretlenül túlélő maradványokra” (Bausinger 1995: 42). Tovább élnek: ami azt jelenti, hogy átalakultak, új környezetükhöz alkalmazkodtak.

Azt írtam fentebb: a mai technikai korban kialakult egy sajátos, régebben nem létező, a technika világára alapvetően jellemző – a tervezők, mérnökök, illetékes szakemberek szeretik ennek azt mondani, hogy kivételes, Bausinger szerint „természetes” – állapot, amely előhívja, fenntartja ezt a magatartásmódot. Mi lenne ez?

„Nálunk a regresszió kiindulópontja legtöbbször nem más, mint a technika csődje, a megzavart, széttört technikai folyamat.” (Bausinger 1995: 42.) Nálunk: a technika világában élő népnél. A mai ember jól felszerelt otthonában nem az őstermészet fenyegetéseivel áll szembe, hanem a civilizációja teremtette környezet – mondhatjuk alkalminak, időlegesnek, de ha az elvi-morális oldalt nézzük, akkor igencsak fenyegető – csődjével kell számoljon. Ennek a technikai civilizáció kezdete óta széles és mély nyomai vannak a népi kultúrában: „Az a tény, hogy a gépek csütörtököt mondanak, oly mértékben a népi elbeszélések alkotórésze és tárgya, mely semmiképpen nem áll arányban az ilyesfajta csődök gyakorlati jelentőségével.” (Bausinger 1995: 43.) Gyakorlati jelentősége ugyanis nem nagy: lehet pótolni, ha egy gép éppen nem indul, netalán füstölve kileheli lelkét, nem alakul ki azon nyomban egzisztenciális válság. Az elromlott porszívót félretéve lehet sepregetni, ha a kenyérpírtó nem működik, akkor is meg lehet enni a pírtatlan kenyeret vajjal, a kávé is elkészíthető a tűzhelyen ha elromlott a kávéfőző, legfeljebb törökkávé lesz, ha nem indul az autó, akkor lehet használni a tömegközlekedést, és a vírusos számítógép-programot lehet törölni majd újratelepíteni (igaz, ez már speciálisabb feladat, mint ami a másik négy példában szerepel). A napi gyakorlat megtorpan, gellert kap, de csak időlegesen függesződik fel. Az elbeszélések azonban kimerevítik, általánosítják a jelentősebb csődöket, és mivel regresszió történik, ezt a regresszív kezelést állítják középpontba. A sokféle terjedő történetnek, amit Bausinger idéz, én is hallottam a terepen terjedő változatát, de nem jegyeztem le, ezért Bausingert idézem: „Az Űdvhad-sereg tisztje szert tett egy gépjárműre, amely az egyik kereszteződés közepén leállt. Kiszállt, s kurblival próbálta a lefulladt motort mozgásba hozni. Az erőfeszítések és a járókelők csúfondáros biztatásai közepette izzadni kezdett. Jó ideig tartó sikertelen próbálkozás után levette a kabátját, és – minden szándékosság nélkül – közszemlére tette a pulóverjére varrt feliratot, az Űdvhad-sereg jelszavával, amivel még nagyobb derültséget aratott. Ám hirtelen otthagya a kurbliját és a csökönyös autó lábtartójára térdelt és fényes nappal, egy nagyvárosi kereszteződés közepén, a kárörvendők gyűrűjében imádkozni kezdett. Aztán újra megpróbálkozott a kurblival, s lássátok, a motor beugrott.” (Bausinger 1995: 43.) Az általam terepen hallott variáns vége inkább ahhoz a másfajta, ironikusabb befejezéshez közeli, ami szerint „a plébános egy szitkozódó motorosnak, aki hasonlóképpen nem tudta mozgásba hozni a járgányát, egy rövid fohászt ajánlott. A motoros követte a tanácsot – a motor beindult, és a plébános fejcsóválva nézett utána: »Az ördög vigye le, ezt nem hittem volna!«” (Bausinger 1995: 43.) Tapasztalatom szerint a különlegesebb üzemzavarok (pl. lejtő közepén csütörtököt mondó fék, meg a sorozatok: az első kirobbanó gumikerék cseréje után néhány kilométerrel kirobban a második is) elbeszéléseinek, meg a balesetsorozatoknak is nagy a népszerűségük. „Ide tartoznak a peches motorkerékpárokról szóló beszámolók és történetek, amelyeknek cserélődő tulajdonosai gyors egymásutánban súlyos balesetet szenvedtek. Más elbeszélések nyíltan ki mondják, hogy egy megmagyarázhatatlan technikai baleset oka – az ilyesfajta történetek kiemelik, hogy a szerelőüzemben sem találtak hibát a megromlódott motorkerékpárban – valamely boszorkány vagy boszorkányság.” (Bausinger 1995: 44.)

Magyaráznak lennie kell, a magyarázat elfogadható és terjeszthető kell legyen, ezért is alkalmasak ezek a szövegek az esemény utólagos feldolgozására: regresszió létrejöttének kihangsúlyozására, nyilvánossá tételére.

Tagadhatatlan, hogy a szakértők tevékenységében is lehetnek regresszív momentumok: a kockázatok vállalása (a pontos tudás helyett a kísérletezés, végig nem gondolt beavatkozás, az extrém, sürgősségi helyzetekben szerencsepróbálás) ennek egyik kiváltó helyzete. Akik kockáztatnak, azok ezzel a gesztussal már az istenek segítségére is apellálnak. Akik „állandóan nehéz technikai szerkezetekkel és gépekkel bajlódnak” (Bausinger 1995: 44), azok gyakrabban kerülnek olyan helyzetekbe, amikor csődöt mond a tudományuk. De ők kevesen vannak. Inkább jellemző Bausinger szerint a regresszív magatartás azokra a rétegekre, akiket ő „utoljára érkezőknek” nevez: vagyis azokra, akik születésük óta technikai környezetben élnek, de akkor kezdik használni a gépeket, amikor azok már elterjedtek, és amikor már jól érezhető az igazodás társadalmi kényszere, meg a fogyasztásra való biztatás, és ezért ezek az élenjárók „gyors követésébe” kezdenek: „ez főleg a parasztság nagy részére érvényes” (Bausinger 1995: 44). Ebben a helyzetben pedig elkerülhetetlenek és szükség-szerűek a megtorpanások, a biztonságos működtetés pillanatnyi megkérdőjelezése, a saját képességeikben és lehetőségeikben, az „alkalmasságukban” való kételkedés vissza-visszatérő hulláma. Ezért lehet kijelenteni, hogy a nép esetében „a regressziók nem mások, mint e folyamatban fellépő szünetek és zavarok – a túlságosan gyors mintakövetés útjába kerülő göröngy és megálló” (Bausinger 1995: 44). Bár ez a kijelentés torzít: nem csak szüntelen „előrelépésről és továbbhaladásról” van szó, és nem arról, hogy történetileg régebbi, minden kétséget kizáróan elavult és nevetséges beállítódások elevenednek fel, és ezek is csak kivételesen: „a regressziók egyúttal visszanyúlást jelentenek a genetikus régebbihez, és így a mélyebb lelki szintekhez. Ez a mélységbe – és nem a múltba – való lehorgonyzás kölcsönöz a regresszióknak gyakran veszélyes erőt” (Bausinger 1995: 45).

Ezt ismerték, erről beszéltek a középkor vallásos mozgalmainak kutatói is, de Victor Turner is említi: „ez »a gyengék« ereje: az alacsony státus vagy pozíció állandó vagy átmeneti szentsége” (Turner 2002: 122). A regresszió felfogható liminális állapotnak is: a racionálisan megtervezett és felépített struktúrán rés nyílik, és felsejlik az addig rejtett transzcendens/szagrális valóság. A gépek nem mindenhatóak, a technika világa nem sebezhetetlen, és aki tartózkodó és pesszimista, pillanatnyilag annak is igaza lehet. Turner szerint a liminális–strukturális (communitas–struktúra) szembenállásban a gond az, hogy liminális kontextuson kívül maradók veszélyt, fenyegetést látnak a struktúra mindenfajta tagadásában. Vagyis, értelmezésem szerint: a technika világának létrehozói és fenntartói, a gépek világának feltétlen hívei, a gépi civilizáció struktúrájának működtetői számára a létező, megmutatkozó, sőt intenzíven mediatizált regressziók igen kellemetlenek, sőt félelmetesek. Ezért, állítja Turner, azoknak „akiknek a struktúra fenntartása a fontos, a communitas minden tartós megnyilvánulásának veszélyesnek és anarchikusnak kell tűnnie, s ezeket előírásokkal, tiltásokkal és feltételekkel korlátoznia kell. Továbbá amint Mary Douglas nemrégiben (1966) kifejtette, mindazt amit nem lehet világosan besorolni

az osztályozás hagyományos kritériumai szerint, vagy ami a klasszifikációs határok közé esik, szinte mindent »szennyezőnek« vagy »veszélyesnek« tekintünk.” (Turner 2002: 122.) Előírások, tiltások és feltételek: ezekből vizsgáznak a sofőrök, ezek gyűjteménye például a frissen vásárolt gépek mellé adott használati utasítás. A használati utasításoknak megfelelő működtetés: a mindennapiság struktúráiba való illeszkedés, a normalitás. A gépek csődje: liminális állapot. Beszennyezi a technika hírnevét (a márka hírnevét!), megkérdőjelezi a hívek hitét, és egészen addig tart, amíg meg nem születik a diagnózis, majd a terápia: a gépet megjavítják, időlegesen kicserélik, szemébe dobják. Mert ha ez eldőlt, akkor már megtörtént az osztályba való besorolás, megszűnt a fenyegetés, a veszélyes erők visszahúzódtak a sötét mélységekbe.

Nem szükséges a pszichoanalízishez visszanyúlni, hogy elhiggyük Bausinger kijelentését a regresszióban feltáruló erőkről. A média kedvenc világa ez, a tömegkultúra mai termékei keresnek támaszt, nyúlnak vissza nagy előszeretettel ebbe a mélységbe, és a gépekhez való viszony legújabb – egyben ősrégi – toposzai, a fenyegető technika képei is innen törnek a felszínre. Paradox módon a mai technika differenciáltsága, bonyolultsága, komplex volta megkönnyíti a mágikus elemeket felszínre hozó regressziókat: „A viszonylag egyszerű preindusztriális világot nem szükséges feltétlenül leegyszerűsíteni: ezzel szemben a technikai világ, illetve a komplex társadalom megköveteli a legnagyobb mértékű leegyszerűsítést – és ezzel a rövidebbre zárt regressziókat.” (Bausinger 1995: 45) Lásd kifejtve lennebb: „az »egyszerűsítésre« alapozott biztonság a népi kultúra egészét meghatározza” (Bausinger 1995: 160).

A differenciált és kritikus gondolkozás nem tömegjellemző. Bausinger Helmuth Plessnerre hivatkozik, aki szerint a sporttal (a szurkolással), egyáltalán a szabadidő testmozgással (és csak ezzel) való eltöltésére fordított idő „egy új primitivitást” termel ki. Az emberek között igencsak népszerűek a mai, mindenfajta politikai, gazdasági, társadalmi, de akár környezetromboló folyamatok „röviden, közérthetően és szórakoztatva” történő bemutatásai, és lehetőleg az ösztönöket kielégítő „színes, szélesvásznú akciófilm” meg „gasztrofesztivál”, stb. formákban. Ez is regresszió, figyelmeztet Bausinger: a populáris kultúrát, filmeket és sorozatokat átítató egyveleg, a mágikus múlt mélyének és a technikai jövő legtávolabbi határjelenségeinek az egymásba-játszása. Ezért fogyasztjuk olyan elmerülten a mai, „mindent bele” képes színvilágú, legmodernebb csili-vilit és archaikus szörnyvilágot szakszerűen-művészi módon keverő mítoszokat-eposzokat, gondolok például a *Harry Potter* vagy a *Trónok harcára*. A kevertség, állítja Bausinger, nem mai jelenség „az egyszerű, népies magatartásmódokat minden korban pontosan a kevertség, a komplexitás jellemezte” (Bausinger 1995: 46), – gondolom itt komplexitáson nem bonyolultságot, hanem az összegyűrt elemek sokféleséget érti. Régebbi gyertyát gyújtottak, ha zivatar közelgett, ma kihúzzák a fal díszítőanyagát – a kérdés az, hogy részleteiben értik-e a technikai indokát ennek, vagy mi egyébvel magyarázzák ezeket a cselekedeteket, vagy éppen magyarázzák-e, vagy magyarázatokat mellőzve, megszokásból, az elvégzett akció biztonságteremtő mágiájának hitével végzik el. Ugyanez vonatkozhat például a 13-as szám használatára, az autók számtáblájának (számok, betűk elvárt ismétlődése bekövetkeztének) megfigyelésére és abból következ-

tetések levonására, a viszonylag ritka tárgyak, például ezüstszínű Harley-Davidson motorkerékpárnak vagy tűzpiros Lamborghini személyautónak az egyén számára kitüntetett jelentéseire. Bausinger ezt a jelenséget „a jelenségek individuális feltöltésének” (értelmezésem szerint: mágikus jelentéssel való feltöltésének, transzcendens jelenlét jeleként való kezelésének) nevezi, és napjaink mágikus gondolkodására különösen jellemzőnek tartja, akárcsak azt, hogy a „felgyorsulás és változatosság – mely új tárgyak esetében lehetetlenné teszi a mágikus tartalmak tartós rögzítését – a társadalmi dinamikával és a differenciálódással együtt megkérdőjelezi a régebbi mágikus értékeket és attributumokat és mindig újabb feltöltéseket követel” (Bausinger 1995: 51).

Vissza kell térnem Bausingernek az elképzeléshez kulcsot adó megállapításához: „Nálunk a regresszió kiindulópontja legtöbbször nem más, mint a technika csődje, a megzavart, széttört technikai folyamat.” (Bausinger 1995: 42.) A technika korszakában a gépi környezet használatának „természetességéhez” sorolható ez a kevesebb-több gondot, súlyos anyagi károkat hozó vagy csupán bosszantó jelenség, a „csődhelyzet”: a gép nem indul, elromlik, végleg tönkremegy. Sokszor, „szerencsétlen napokon” ez több géppel, sorozatban is megtörténik, és ez mindig igen megdöbbentő. A csődhelyzet annak a világos és jól érthető jelzése, hogy a technika „természetességének” fontos összetevője a kézügyben levő gépek sérülékenysége, adott esetben kezelhetetlenné válása. Figyelmeztetés arra, hogy illúzió az elképzelés, hogy a technikát megnyugtatóan és teljes mértékben uralni tudjuk. Mert van, amikor igen, de van amikor nem; és miért éppen ez a gép, miért nem az a másik az, ami nem indul, és miért éppen ekkor (amikor nagy szükség lenne rá), és miért nem akkor? Racionális vagy kevésbé racionális („valami nem tetszik neki”, „rossz napja van”), magyarázatokat kell keressünk, feltehető meg valószínű okokat kell kiderítsünk, és ehhez az igen régóta rendelkezésre álló kulturális modellekre támaszkodhatunk: persze, hogy jóakaró és rosszakaró természetfeletti erőkkel vagyunk körülvéve, és igen általános közhely, hogy az ördög nem alszik. Vagy esetleg annak a jelzése, hogy a természeti körülményeknek még mindig jelentős a beleszólása a technika használatába. Megfigyelhettem ezt Csíkszeredában, mínusz 30 fokos téli reggeleken a tömbházak előtti parkolóknak, a „megfázott” diesel-motoroknak (általában a nyugatról behozott használt autók motorjainak) az életre-keltési sikertelen kísérletei közbeni emberi reakciókat tapasztalva.

Tehát: nem uraljuk teljes mértékben a technikát, hanem az a bizonyos „természetesség” csupán a „megszokás és a kapcsolat” eredménye, állítja Bausinger. Könyvéhez illesztett *Előzetes megjegyzések az új kiadáshoz* című rövid szövegben pedig ez olvasható: a kapcsolat legfőbb jellemzője „ritualizált magától értetődése” (Bausinger 1995: 9). Ha széttörük a ritualitást, mert például sorozatfilm-nézés/meccsnézés közben, a legizgalmasabb résznél csődöt mond a képernyő (vagy a modem, vagy az internetkapcsolat, netalántán elveszik a villanyáramot), akkor a szobára rávetül a démonok árnyéka.

Nem vagyunk szakemberek, hanem nép vagyunk: „nem látjuk át a technikai folyamatot” (Bausinger 1995: 43) de a démonokat, a fenyegetést biztosan észleljük és reagálunk is rá!

De miért is kellene technika titkait ismernünk, átlátnunk, amikor nem vagyunk gépészek (például nem vagyunk traktoristák a traktorhasználat szocialista hőskorában), a reklámok azt harsogják, hogy felhasználóbarát gépekkel vagyunk körülvéve, és csupán annyi a feladatunk, hogy figyelmesen elolvassuk, majd betartsuk a számunkra, átlagfelhasználók számára gondosan megszerkesztett használati útmutatót? Kialakítottuk a gépek használatára alkalmas környezetet (van villanyhálózat, van garázs, megvan a szervíz, a szakember telefonszáma), és kialakítottuk a gépekkel való (mágikus elemeket is magába foglaló: pl. névadás) kapcsolatunkat, és sokszor és csöndmentesen, sőt a csőd lehetőségéről elfelejtkezve használtuk, megszoktuk a gépeinket. De megtörténik a fordulat: megáll a gép, és akkor „megáll a tudomány”, szoktuk mondani, és arra gondolunk (esetenként egy sor indulatos káromkodás után): elromlott, javítóba kell vinni, újat kell venni. A gép ezzel a hirtelenváratlan „tettével” (feltehetően: rosszakarattal) átszervezi az időgazdálkodásunkat, megváltoztatja tevékenységeink sorrendjét, belenyúl a költségvetésünkbe.

A gép tárgy mivoltát meghazudtolva aktív szereplővé lép elő.

Nem véletlen, hogy ezek a pillanatok riadalmat keltenek, esetleg félelmetesek, és a reakciónk: „mit akarhat ez a gép”? „Egy gyermek megijed, amikor a rádió kapcsolóját először elforgatva zenét hall; majd – miután hozzászokott ehhez – éppúgy megijed, ha az valamilyen okból egyszerre csak elmarad.” (Bausinger 1995: 43.) Nem a *hogyan* a félelmetes a gépek esetében, vagyis az, hogy hogyan készült, mi is van benne és hogyan működik, ez keveseket érdekel igazán. Hanem a *miért*: miért szólalt meg a rádió? Ha megszólalt, akkor miért hallgatott el? Ez a helyzet általánosítható: „Mindenki e gyerek helyzetében találja magát, ha egy megszokott technikai folyamat – amelyet alapjában nem ért – valamilyen okból megszakad” – állítja Bausinger (Bausinger 1995: 43). Mi történt, milyen okból szakadt meg, kinek a szándéka áll emögött? Ezekben a helyzetekben jelennek meg a színen a természetfeletti erők, fogalmazódnak meg a hiedelem-magyarázatok, ekkor nyílik tér a mágikus gesztikulációra. De ennél szörnyűbb, hogy megrendül a technika használhatóságába, a technika világának mindenhatóságába vetett bizalom: „...bebizonyosodik, hogy a technika minden természetességével együtt kiszámíthatatlan is lehet – hozzátehetjük: akár a természet” (Bausinger 1995: 43). Nincs végső biztonság, a ráció szövedéke könnyen szétfoszlik, és jó ha tisztában vagyunk vele, hogy az ördög nem alszik.

Vasút, baleset, trauma

Bausinger nem említi, pedig folyamatosan ott húzódik meg a könyvében kifejtettek háttérében: a vonatközlekedés beindulása hozza el a regresszió első, tömeges, társadalmilag mondható, komplex pszichikai-kulturális jelenségeit. Az ok: a vonatközlekedés csődje, vagyis: a vasúti baleset.

Európában 1842-ben következett be az első nagyszabású vonatbaleset: a Párizs–Versailles-vonalon egy mozdony-tengelytörés következtében a mintegy 770 utast szállító, 40 kilométer/órás sebességgel száguldó vonat kisiklott, a mozdony és a ko-

csik egy része kigyulladt, a halottak számát pontosan nem tudták megállapítani a kialakuló tűz miatt, a sebesültek száma több száz volt, elsősorban az összezúzódtott kocsikban való bennrekedés miatt.

3. kép. Vonatbaleset a Párizs–Versailles-vonalon. Festmény

Forrás: Wikipédia (https://en.wikipedia.org/wiki/Versailles_rail_accident)

Évekig tartott az esemény kivizsgálása és a szükséges, biztonságtechnikai következtetések levonása (például a fémek fáradása jelenségét ezután kezdték el vizsgálni), az orvosi vizsgálatok, amelyek az életben maradt, egészséges utasok között is végeztek. Tudományos cikkek, könyvek sora született a vizsgálatok nyomán. A technikatörténész Wolfgang Schivelbusch könyvében igen részletesen mutatja be a konklúziókat. A kiindulópont: a vasúti utazás első korszakában a sebességtől és ismeretlen következményektől való szorongás fokozatosan „civilizálódott”, vagyis, Bausinger fogalmával: természetesként fogadták el, élték meg az utazók az utazást: „Azzal a kulturális és pszichológiai asszimilációjával, amely Nyugat-Európában a 19. század közepén lezárul, eltűnik az utazás során érzett szorongás. Ugyanakkor kiszorul a használatból az a vasút korai időszakára jellemző megfogalmazás, hogy a vonatút »a tér és az idő megsemmisítése«. Ennek már nincs értelme, mert időközben a vasút által teremtett és kezdetben sokszerűen megtapasztalt új földrajz második természeté változott. Valami hasonló történik magával az utazás folyamatával is. A lassanként kialakuló új tevékenységek és magatartásformák (úti olvasmányok, panorámaszerű látvány stb.) intézményesítik az új műszaki színvonal új valóságát. Új pszichológiai rétegeként elfedik és elfeledtetik a régi félelmeket. Ezek a félelmek olyan mértékben mennek feledésbe, ahogy eltűnik a ko-

rábbi technika emléke, amelynek felváltása az újjal a félelmet előhívta.” (Schievelbusch 2015: 146.)

Amit ebből a szövegrészletből kiemelnék: természetes, vagyis elfedett, elfeledett. Hogy valóban így van-e, azt a baleset sokkja és a baleset után hosszú idővel is felidéződött „trauma neurózis” mutatja meg igazán. Wolfgang Schievelbusch szerint a használható fogalmak köre is ekkor alakul ki, hiszen a baleset (accident) egy századdal azelőtt még csak a véletlent jelentette, vagyis az isteni gondviselés szerint történő vihart, jégesőt és ennek következményeit, jót vagy rosszat, szerencsét vagy balszerencsét. A technikai világ létrejöttével született meg a véletlennek az a jelentése, ami már az emberi tevékenységekhez kötődik: a technika ereje jól felhasználható, de rosszat is tehet, ha nincs kellőképpen ellenőrzés alatt tartva. De akár ez, akár az: ami történik, az mindenképpen emberi cselekedetek eredménye. A történész Marc Bloch véleményét idézi Schievelbusch: az első vasutak ördögi volta mindenki számára nyilvánvaló volt, de a mindennapivá válással ezt a kezdeti elképzelést csak a baleset idézi fel alkalmanként. „Az ütközés csattanása, a robbanások hangja, a szétszagattott emberek kiáltása, röviden olyan események, amelyeknek nincs civilizált menetrendjük.” (Schievelbusch 2015: 147.) Az ördögöt ugyanis nem lehet megszelídíteni, mint a háziállatokat. Mikor jönnek látja, akkor jelentkezik. Schievelbusch konklúziója: „minél civilizáltabb a menetrend, minél hatékonyabb a technika, annál katasztrófálisabb az összeütközés okozta pusztulás. Egyenes az arány a természetet uraló technika fejlettségi szintje és a balesetek súlyossága között.” (Schievelbusch 2015: 147.) 1844-ben *A vonat- és gőzgép enciklopédiája* címmel jelent meg kiadvány, ebből idéz Schievelbusch: „Minden, amit az ember saját kezével alkot, balesetet szenvedhet. Egy kiegyenlítő erő következtében a balesetek annál súlyosabbak, minél tökéletesebbek a gépek. Ez az oka annak, hogy a leghatalmasabb és legtökéletesebb ipari szerkezetek, a gőzgépek és a vasutak okozhatják a legszörnyűbb katasztrófákat, ha nem ellenőrzik a legnagyobb figyelemmel működésüket. Az általuk mozgásba hozott tömeg, a sebességük, vagyis egész erő kifejtésük a legszörnyűbb módon pusztító hatású, mihelyst hirtelen feltartóztatják vagy eltérítik céljától. A gőzerő, amely új, eddig ismeretlen lehetőségeket tár fel, olyan helyzetbe hozza az embert, mintha közvetlenül egy szakadék mellett haladna, és a legapróbb hibás lépés nyomán lezuhanhatna.” (Schievelbusch 2015: 148.) Ráadásul a szakadék peremén a lépéseit nem ő irányítja, csak a döntés az övé: használja vagy nem a technikai eszközöket. Ezzel pedig vállalja a következményeket, többek között azokat is, amelyekről a döntéshozás helyzetében fogalma sincs.

A technika ismerősként kezelt világa valójában jórészt ismeretlen: az egyén számára az előreláthatatlan, kiszámíthatatlan véletlenek csapdáival van teletűzdelve. A gondatlanság, hanyagság, mint jogi kategória a gépi világ terméke, a gondatlanságból elkövetett balesetek a gépek irányítóinak/működtetőinek a jogi felelősségre vonásával végződik – bár ez már nem segít áldozatokon. A kialakuló, egyre elterjedtebb baleset biztosítási rendszer sem rajtuk segít, hanem az utódokon.

A vasúti balesetek halottait meggyászolták és eltemették (az 1842-es baleset áldozatainak emlékére emlékművet is emeltek a helyszínen), a fizikai sérülteket ellát-

ták, de fokozatosan kerültek a figyelem előterébe azok, akik túlélték fizikai sérülések nélkül a baleseteket, de utólag hosszú ideig lelki problémákkal küszködtek. Mi történt ezekkel? Először a fizikai megrázkódtatás idegi hatásaira gondoltak, fokozatosan erősödött meg a lelki sérülés elképzelése: „Az 1880-as évek elejétől a tisztán patológiai magyarázattal szemben a pszichopatológiai kerül előtérbe. E szerint a baleset okozta rázkódás nem mechanikailag hat a gerincvelő szövetére, hanem pszichésen, az áldozatok képzetén keresztül. A betegség kiváltó oka az áldozatok okozta rémület. Az 1880-as évek végén a railway spine (gerincvelő-sérülés) fogalmát felváltja a traumatikus neurózis.” (Schievelbusch 2015: 152.) A gépi világ baleseteinek áldozatai közé sorolják ezután nemcsak a halottakat és sebesülteket, hanem a megrázkódtatás, a sokk hatására kialakuló traumatizálódás elszenvedőit, a trauma hatására kialakuló pszichés betegségeken szenvedőket is.

Ezek a kifejezések: megrázkódtatás (gondoljunk ennek konkrét értelmére), sokk, trauma az egyre inkább gépi világ, az ipari társadalom fogalmai. A mérnöki tudomány mindent megtesz azért, hogy kiküszöbölje a baleseteket, és fokozza a biztonságot – meg ezzel együtt megerősítse a gépet használók biztonságérzetét. De igazából ami a felhasználók szempontjából fontos, az a megszokás: a géphasználat mindennapi rituális valóságának (például ingázás, gépkocsizás) kiépülése: „A gépezet kezdetben nyilvánvaló és félelmet keltő idegensége egyre inkább megszűnik, és vele együtt eltűnik a szorongás is. Helyét a megszokáson alapuló biztonságérzet veszi át. Az az utas, aki a vonaton regényt vagy újságot olvas ahelyett, hogy állandóan a kisiklás vagy összeütközés lehetősége miatt aggódna, nyilvánvalóan biztonságban érzi magát. Figyelme elterelődik technikai környezetéről, és egy ettől teljesen független tárgyra irányul. Azt mondhatnánk, azért érzi magát biztonságban, mert elfelejtette, mennyire nyugtalanító még mindig a műszaki szerkezet, mennyire hatalmas és romboló lehet a benne lekötött energiatömeg. Ez a felejtés azért válik lehetőséggé, mert a technikai apparátus segít benne, hiszen minden eredetileg nyugtalanító megnyilvánulását (rezgés, mechanikus lökések stb.) kiiktatják a technika tökéletesítésével, vagy kevésbé érzéketővé teszik.” (Schievelbusch 2015: 178–179.) Feltehető a kérdés: a biztonsági öv valójában nem elbizonytalanító öv, hiszen minden bekapcsoláskor a lehetséges balesetre, és minden kikapcsoláskor annak elmaradására emlékeztet. Ennél sokkal jobb találmány a légszák, hiszen ellátja a védelmet, de ráadásul láthatatlan.

A kialakuló természetesség, megszokás, a mindennapok rituális valósága biztonságérzetet ad, elfojtja a szorongást. De nem tudja meggátolni, hogy a technika Bausinger által említett csődje, a baleset ne okozzon rémületet, sokkot, esetleg traumát, összességében pedig regressziót. A történésznek a technika mesterséges, mindazonáltal idővel természetesként kezelt környezetként való működésére vonatkozó észrevételei igen általánosan érvényesek. „Kézenfekvő, mennyire bensőségesen kapcsolódik a biztonság érzése az őt lehetővé tevő technikához. A technika olyan mesterséges környezetet teremt, amelyhez az emberek második természetként viszonyulnak. Ha megroppan a műszaki alap, összeomlik a biztonság és a megszokás erre épülő érzése is. [...] Az érzékelési és magatartási formáknak a tech-

nikai berendezésre épülő szövege olyan mértékben szakad szét, amilyen mértékben összeroppan ez az apparátus. Minél magasabb a műszaki színvonal, annál kevesebb természetes vonása marad a hozzá idomuló tudatnak, annál rombolóbb hatású mindkettő összeomlása. A műszaki balesetben és az általa kiváltott sokkban mintegy megbosszulja magát a technika tökéletesítésével elfojtott szorongás. Kiderül, hogy a technikával szembeni eredeti szorongás nem tűnt el a megszokás nyomán a semmiben, hanem csak elfelejtődött, elfojtott, vagy azt is mondhatnánk, eldologiasodott és biztonságérzetté változott. Új alakban tűnik fel, az érintett háta mögötti rémület formájában. A szorongás az új technika jelentette valós vagy vélt veszélyekkel függött össze, és bizonyos mértékig védte az embereket a valóban bekövetkező balesetektől azáltal, hogy a veszéllyel szemben figyelmet és várakozást keltett; a rémület azonban fordítva hat. A rémületben orvul és előkészületlenül éri támadás az immár nyilvánvalóan eldologiasodott biztonságérzetet.” (Schievelbusch 2015: 180–181.)

Kijózanító pillanatok a rémület pillanatai, a csődhelyzetek: az ember konfliktusba kerül a technika korszakának domináns hiedelemrendszerével, beleütközik saját teremtő lendületének, szárnyaló, világteremtő elképzeléseinek korlátaiba. Ember az úrben, kürtölték világgá 1961. április 12-én (nyolc éves voltam akkor), ember a Holdon, hallhattuk minden híradáskor 1969. július 20-án és a következő napokban, győz a tudomány és a technika, hirdették évtizedeken keresztül. A mindennapi valóságra is rávetült a rózsaszín fény, jelen volt a fejlődés mindenhatóságának hite. De legalább ennyire tapasztalhatóak voltak a mindennapokban a regressziók is, kiegyensúlyozva a kincstári propaganda optimizmusát. A tevékenységeket, melyeket a „technikától megfertőzött népies gondolkodásmód” határozott meg, ez jellemezte leginkább: az ingamozgás az egyre tömegesebbé váló technikai eszközök rendeltetészerű használata és a technika (elkerülhetetlennek tűnő) csődje kiváltotta regresszív viselkedések között. Ez egyszerre jelentett időbeli visszacsúszást, amikor az előző korszak egyszerű eszközeihez (porszívó helyett seprű, kávéfőző helyett erre rendszeresített réz csupor a fatüzelésű tűzhelyen), vagy előző generációs gépeihez és géphasználati módjaihoz, mintegy jól ismert, fixált helyzeteihez folyamodtak, ebben keresve megnyugvást és ebben találva biztonságot, és jelentette ugyanezekből a célokból bizonyos régóta ismerős, esetleg már nem-adekvátnak (babonának) gondolt formai elemek (mágikus formák pl. imádkozás, szerencseszámok) újra-alkalmazását.

A technika korszakában a géphasználó nép alapvető jellemzője, úgy gondolom, és ezek az én fogalmain: a „regresszív valóságban” („a haladás regresszivitással megfertőzött világában”) élés. Ez a nép mindig készen kell hogy legyen a regresszív helyzetek felismerésére, elfogadására és mentális uralására, és erre a célra rég-ről megőrzött, az új helyzetben is alkalmasnak talált mágikus-rituális formákat ismer és használ fel.

Azt jelentené ez, hogy ez a nép megszerzett bizonyos ismerteket, kompetenciákat, de nem képes teljes mértékű, a gépeket saját életének maradéktalanul és kételemek nélkül a szolgálatába állító állampolgára lenni a technika világának? Bausin-

ger Pygmalion-jelenségről beszél. Hosszabban idézem: a drámában „két tudós arra a nehéz feladatra vállalkozik, hogy a legalacsonyabb sorból származó londoni virágáruslányból néhány hónap alatt társaság- sőt udvarképes hölgyet faragjon. Mivel a tudósok nyelvészek voltak, és mivel maga [George Bernard] Shaw is szokatlan mértékben érdeklődött eziránt, a nevelés folyamatának nyelvi oldala került előtérbe. Shaw mindenekelőtt bemutatja a nevelés első szakaszára jellemző groteszk aránytalanságot, amely arra az ellentétre vezethető vissza, amely egyrészt a fonetikailag helyes beszéd, másrészt a beszéd tartalma és a gondolkodási formák között áll fenn. A tartalmi jellemzők törvényszerűen a lány eredeti társadalmi közegéhez kapcsolódnak, s – különösen a szenvedélyekben – újra és újra felszínre törnek.” (Bausinger 1995: 152.) Törvényszerűen (és előre láthatóan) megtörténik a regresszió. Ez a példa alkalmas Bausinger számára, hogy a technika korszakában az adminisztratív és szakmai elitnek a néphez és a népihez való viszonyát újra szemügyre vegye, és az elit egyetemes fejlődésre vonatkozó, az egységes technikahasználó társadalomra vonatkozó képének csődjét (legalábbis: átgondolandó, mert tarthatatlan voltát) kifejtse. Az általános és legitim igény, hogy megnyíljanak a kapuk, demokratikus legyen az oktatás, széles körű legyen a mobilitás, hogy „valóságunk egyetlen területe – a magasabb műveltség területét is beleértve – ne maradjon elzárva az egyszerű nép előtt: legalább érintkezessen az ilyesfajta műveltség anyagával” (Bausinger 1995: 156). De számolni kell a negatív következményekkel is.

A Shaw-darab harmadik felvonásában a két tudós feltesz egy súlyos, távolra vezető kérdést: „mi legyen a lánnyal azután?” (Bausinger 1995: 156). Bausinger súlyos és távolra vezető kérdése pedig így hangzik: „Mi történik azzal a néppel, amely, úgy tűnik, olyan partnerrel flörtöl, amellyel semmifajta szerencsés kapcsolat nem jöhet létre; mi lesz azokból az emberekből, akik szembekerülnek a jelenlegi valóság teljes bonyolultságával?” (Bausinger 1995: 156.) Az én kérdésem pedig, ahová lejutottam a nép és gép viszonyának átgondolása során, így hangzik: „a haladás regresszivitással megfertőzött világában” élve lehet-e a népnek máshogy élni, mint (kulturális) fikációkba merevedve és progressziók és regressziók között ingázva?

A Shaw-darab virágáruslánya régi formákban már nem, új formákban még nem tudja magát egzisztenciálisan megformálni: esetében is bekövetkezett, akárcsak a népi kultúrában, a (korlátozó és irányt mutató) horizontok szétesése. Az ehhez vezető folyamatokat részletesen tárgyalja Bausinger a könyv második (*A tér meghódítása*), harmadik (*Az idő meghódítása*) és negyedik (*A társadalom meghódítása*) fejezeteiben, én nem tértem ki ezekre. A horizontok szétesésének egyik következménye: „a felettebb differenciált valóságot egy differenciálatlan használat során tesszük kezelhetővé” (Bausinger 1995: 159). A regresszió: visszatérés az egyszerűhöz, vagyis ahhoz, ami még érthető, elfogadható. „Feltűnhet, milyen gyakran alkalmaztuk ebben a tanulmányban az egyszerű jelzőt azokra az emberekre, akikkel a néprajz foglalkozik. Ezzel akartuk elkerülni azokat a félreértéseket, amelyeknek a népfogalom állandóan ki van téve: ám ezen túl az »egyszerű« ténylegesen az a címke, amellyel ezek az emberek a leginkább érvényes módon jellemezhetőek. Ezt az egyszerűséget a zavarba ejtő valóságunkra való tekintettel sem kell feladni: gyak-

ran minden ilyen komplikáltságot egyszerűen fogadnak el – ki is hangsúlyozhatjuk: egyszerűen fogadnak el.” (Bausinger 1995: 159.) Ez pedig egy nagyon pozitív és átfogó jellemző vonás, a nép-definíciók alapja: „az »egyszerűsége« alapozott biztonság a népi kultúra egészét meghatározza” (Bausinger 1995: 160).

1961-ben a Pygmalion-jelenség bemutatását, de az egész könyvet záró konklúzió: „Talán ez (azaz: mi történik a valóság teljes bonyolultságával konfrontálódó néppel) a döntő kérdés a népi kultúra jövőjét illetően. Átfogó választ nem lehet adni...” (Bausinger 1995: 156.) Dehát a válasz keresésének bemutatása történt meg. A kérdések ugyanis, amelyek megfogalmazódtak a keresés során „túlságosan nehezek ahhoz, hogy a hanyatlás patetikus prognózisával vagy a nép eufemisztikus dicséretével általánosan megválaszolhatóak lennének: józan megfontolást és intenzív érdeklődést követelnek” (Bausinger 1995: 160).

Lehetséges, hogy a progresszió organizált, társadalomalakító – a regresszió organikus, közösségalakító/közösség „megtartó”? De ez már a politikai doktrínák területe.

